

ICH BIN EIN DEUTSCHER KNABE, MAGYAR VAGYOK
И ВАЗОВОТО АЗ СЪМ БЪЛГАРЧЕ

Пламен Панайотов

(Шумен)

Петьофи има едно стихотворение, което се нарича *Унгарец съм* (*Magyar vagyok*). Състои се от пет осемстишни строфи. Всеки първи стих започва с декларацията «Унгарец съм», подчертана посредством цезура. По своята реторика и образност стихотворението много напомня Вазовата патриотична лирика. В *Аз съм българче* имаме четирикратно повторение на заглавните думи, винаги усилено, както при Петьофи, от цезура. Повторението, задължителен похват в реторичните творби, е налице и в *Отечество любезно, как хубаво си ти!*. Тук във всяка строфа всеки последен стих повтаря първия, който е или възклицание, или реторичен въпрос.

Стихотворението на Петьофи започва със суперлатив:

*Magyar vagyok. Legszebb ország hazám
Az őt világréz nagy területén.
(Унгарец съм. Най-красивата страна
на петте континента е моята родина.)*

У Вазов четем:

*Аз съм българче. Обичам
нашите планини зелени,
българин да се наричам –
първа радост е за мене.*

Приликата е очевидна: декларация, цезура, анжамбман. Дори броят на ударените срички е еднакъв. При Петьофи те са 5, при Вазов – 2 + 3.

Двамата поети следват една и съща реторическа стратегия. Красотите на родината са неизброими, миналото – велико, отечеството трябва да се обича дори и в мигове на падение. Ето няколко текстуални съпоставки:

*Egy kis világ maga. Nincs annyi szám,
Ahány a szépség gazdag kebelén.
(Един малък свят, който е мой. Неизчислими са
красотите и богатствата, които крие той.)*

У Вазов:

*Що нямаш ти, що липсва под синий ти покров?
(Отечество любезно...)*

В Унгарец съм Петьофи гордо казва:

*Európa színpadán mi is játszottunk,
S miénk nem volt a legkisebb szerep.
(На европейската сцена играли сме ний
не най-малката роля.)*

В Де е България? Вазов пише за дедите ни:

*До чукарите Карпатски
е стигала тяхната власт.
И стените Цариградски
треперали са тогаз.*

Стихотворението на Петьофи завършва с думите:

*Mert szeretem, hõn szeretem, imádom
Gyalázatában is nemzetemet!
(Обичам те, горецо те обичам
и в позора ти те боготворя, народе мой!)*

У Вазов:

*Обичах те, когато бе робиня
и влачеше позорния хомот,
обичам те и днес... и т. н.
(България от сб. «Под нашето небе»)*

Не знаей, защо някои хора считат всичко това за «старомодно». Имам предвид България, защото унгарците смятат за невъзпитано да се каже нещо такова за някой от големите им поети.

Към нашата битийна конституция принадлежи ситуираността в света, пребиваването при определени обстоятелства, изразяващо се в «загриженост за нещо». Да пишеш за своята самота и за националната революция, това са два различни начина да бъдеш «загрижен». Еднакво ценни.

Патриотичната лирика създава митовите на националното съзнание, а нашето битие се корени колкото в реалността, толкова и в мита. Въсъщност между тях няма рязка граница. Митовите имат това свойство, че правят «миналото да не бъде по-рано от настоящето».¹ Кървавото писмо от април 1876 и речта на Кошут *Към народа на Сегед*² или пък стихотворението *Де е България?*, в което се чертае една митична география, имат надвременен смисъл. Защо тогава да говорим за остарял национализъм?

¹ М. Heidegger. *Sein und Zeit*. Paragraf 68.

² *Kossuth Lajos beszéde Szeged népéhez*. Произнесена е на 4 октомври 1848 г. В нея се говори за ритуална практика, с която очевидно и нашето *Кърваво писмо* има връзка: «Някога, когато над родината надвиснала беда, славните ни деди са обхождали страната с кървава сабя и само щом я зърнели, унгарските витязи политали като орли на бойното поле» (прев. Д. Тошмакова). Цит. по: Й. Найденова. *Панорама на унгарската литература*. С., 1995. С. 266.

Историята се пише с кръвта на героите, но също и с пламенните песни на поетите. Клетвата на Петьофи:

*A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*
(Пред своя бог унгарски
се кълнем,
кълнем се: няма роби
да умрем!)

(Национална песен)

и описанието на гордия поход на Ботевата чета във Вазовото стихотворение «Радецки» са жестове, чрез които историята живее в модуса на едно постоянно сега. Или да вземем друг пример. Яворов казва като клетва пред родината (подобно на Петьофи):

*С кръвта си кръст ще начертая
от Дунав до Егея бял
и от Албанската пустиня
до Черноморските води!
И този кръст на дух свободен
всегдашния ще бъде път;
за гения ти все по него
разкошни лаври ще растат...*

(Нощ)

Това, което има предвид поетът, когато пише тези редове, не може да остарее. Със стиховете на поетите «някагашното» продължава да живее, отминало, то «не ни изоставя».³

Преди няколко месеца прочетох в информация за Христо Явашев: «geboren in Gabrovo, Ungarn». Така беше написано в една немска страница на Интернет. Подобно недоразумение се случва и на Вазов, когато отива в Неапол. Той казва, че е от Филипополи (Пловдив), а служителят в хотела го записва: «от Филадельфия».⁴ Когато моите унгарски колеги видяха думите «Gabrovo, Ungarn», те само се усмихнаха, без да коментират. И правилно. Не си струва да се тревожим заради подобни грешки. По страшно е, ако ние самите забравим откъде сме.

Няма да ме учуди, ако някога и това се случи. Щом с лека ръка обявяваме текстове, посредством които се идентифицираме като българи, за «старомодни», един ден може и да се чудим «от где сме и що сме» (Филадельфия).

³ Mégsem hagy el. Метафората е от стихотворението на Петьофи *Mögöttem a múlt...* (1846).

⁴ Тази случка Вазов разказва в стихотворението *Филадельфия*.

В Унгария подобно подценяване на един национален поет, каквото имаше у нас около 150 годишнината на Вазов,⁵ е невъзможно. На сензационните писания тук гледат с насмешка.⁶ И не е проява на добър вкус да се каже, че Петьофи е остарял. Най-много да се напише, че съществуват «двама Петьофи» – единият, «авторът на стиховете за националната революция», и другият, «песимистът, копнеещ за смъртта», «отчаяният поет, борещ се срещу илюзиите на екзистенцията».⁷

Всъщност и ние имаме двама Вазов. За единия вече говорих. Другият е Вазов от *Чичовци*. Нужни са ни и двамата. Както този Вазов, който посредством речта на Господин Фратю осмива «високопарния стил на онази епоха», така и другият – този, който изразява своето горещо чувство към отечеството. Прави го патетично, тавтологично? Да, защото любовта, както религията, не е обяснение, тя е решение. Който обича, има правото да каже: «Защото те обичам! – *Mert szeretem!*» Старомодно ли е да говориш така? Не, разбира се.

Далеч съм от мисълта да идеализирам отношението на унгарците към историята на тяхната литература и към миналото им. И тук както в другите страни от Централна и Источна Европа, се наблюдава процес на преоценка на историческото наследство. В руслото на една необходима за всяка нация трезвост думите на Петер Естерхази, че първостепенен дълг на всеки патриот е да бъде критичен («да хули страната си», както казва хиперболично писателят), ми изглеждат ясни и не нуждаещи се от коментар.⁸

Приемам също, че «голямото раздражение на малките нации»,⁹ предизвикано от нарушаването на някои техни табута, е нещо ненормално.

Това, което смятам за погрешно при интерпретацията на Вазовата патриотична лирика, е обективисткият начин, по който се мисли миналото. През петдесетте години Вазов е упрекван в «буржоазен национализъм», днес национализмът му се определя като «остарял». Повтаряме една и съща грешка. Мислим за литературата и съдбата на нацията от гледната точка на финалните цели на историята. Преди разсъждавахме в руслото на комунистическия есхатологизъм, сега правим това в хоризонта на друг есхатологизъм, този на Хегел и Фукуяма.

⁵ Амелия Личева в сто и петдесетте си думи за Вазов твърди, че поетът бил от авторите, «неадекватни към днешните световни нагласи». Сегашното ни мислене не можело «да надскочи Вазовия национализъм» (в: «Култура». 2000. № 36). Според Силвия Чолева пък с Вазов сме се връщали «чак в Сопот» (пак там. № 22). Че къде да отидем? В Северна Каролина ли?

⁶ Péntek I. *Petőfi-«lélekidézés» Chicagoból* // «Árgus». 1999. júl.–aug.

⁷ Cséka Gy. *Esszé Petőfi Sándorról* // «Margó». 1998. nyár.

⁸ Из интервюто на Арпад Вицко с Естерхази. (*За играта е нужна свобода* // «Хемус». 2001. № 2.)

⁹ Esterházy P. *Hahn-Hahn grófnő pillantása*. Bp., 1990. 167. l.

Думите на Вазов от неговото стихотворение *Интернационалисти* «нам трябва да кажем какво сме прочели в чуждите книжки», изречени по повод отвлечеността на комунистическите идеи, са един упрек и към днешното време. До вчера приемахме визиите на Маркс, днес усърдно четем Фукуяма. А те и двамата говорят за едно и също – за едно утре, когато «не ще има повече жалеене, ни плач, ни болка». Забравяме обаче, че развързката на историческия процес може да бъде мислена единствено като откровение, което не идва никога.

Есхатос, победа над времето има само в екзистенциален план. В историята е друго. Там нищо не свършва, всичко започва отначало. От една и съща точка – борбата за признание (*Anerkennen*). Свободата се завоюва, тя не се дава даром. Единствено индивидът, който рискува живота си – казва Хегел – може да бъде признат за личност. Същото се отнася и за народите. Те стават свободни, само когато поемат риска на борбата.

Отказът на поробените народи от Турската империя да бъдат третиранни като едно безлично множество (иноверни поданици на султана) е манифестация на един избор. В рамките на империята поробените народи са просто рая. Националната революция ги прави свободни – т. е. българи, сърби, гърци.

Унгарският поет Йеньо Комяти казва в едно стихотворение:

*Magyar vagyok, mivel szabad,
Szabad, tehát magyar.
(Унгарец съм, понеже съм свободен,
Свободен, следователно унгарец.)*

Във финала на същата творба поетът дава огледалния вариант на цитираните стихове:

*Magyar vagyok, tehát szabad,
Szabad, mivel magyar!
(Унгарец съм, следователно съм свободен,
свободен, понеже съм унгарец!)*

Ясно е, че «свободен» не е просто предикат на «унгарец». Кафка отбелязва на едно място: *Sein* означава налично битие и *Ihmgehören* (принадлежа му, на Господ).¹⁰ В ентимемата на Комяти «свободен съм, следователно съм унгарец» *vagyok* има значението на *Ihmgehören*, но в по-сложна връзка. Комяти мисли свободата и унгарското като атрибути на една «абсолютна субстанция». Можем да я наречем «човек», «християнин», «личност».

В поезията на Вазов българското и свободата се схващат в същия универсален план. Особено в *Епопея на забравените*. В този цикъл, в който е постигнато едно удивително единство между поетически образ и историческа

¹⁰ *Betrachtungen über Sünde, Leid, Hoffnung und den wahren Weg*. S. 46.

памет, са съположени бесилото на Левски и кръстът на Голгота, Шипка и Термопилите, Перушица и Сарагоса. Смисълът на аналозиите е ясен. Вазов не просто пресъздава върховите моменти от историята на национално-освободителната борба, той ги превръща в «звена от един универсален исторически свят».¹¹ Защо тогава национализмът на поета да е остарял?

Днешният политически проект, слава богу, не предвижда създаването на една универсална, хомогенна държава, нито пък иска да се откажем от миналото си. Неадекватен на днешната реалност е не Вазовият национализъм, а критикът, който смята, че с Вазов се връщаме «чак в Сопот», т. е. в някаква архаика, която няма нищо общо със съвременността.

В самоинтерпретацията на настоящето миналото е също толкова важен и изходен момент, колкото другите две отправни точки. Мисленето е *Eingengung* и *Entwurf*, памет и проект. Трите момента съществуват едновременно, но така, че «всеки път всичко започва отначало». В смисъл, че ние винаги сме пред усилието, от което трябва да се роди свободата. И естествено този «напън» никога не е «последен».

Между двете фази на «започването отначало» (повторението) има един зев, промеждутък, в който тайната на свободата губи силата си. Изглежда сега сме точно в момента на зева, защото само в «убогото време», когато политиката измества всичко останало и няма свети имена, можеш да кажеш, че «политическата коректност е *contra* Вазов» и че пред една идентичност, «която се опива единствено от себе си» (*Аз съм българче*), предпочиташ «разсейването и отвореността», т. е. някаква «минимализирана идентичност».¹²

Действително, нашето «аз» е нещо неуловимо. То се съпротивлява на каквато и да било предикация. Но все пак колкото и подвижна да е екзистенцията, в нас има нещо, което ни позволява да кажем: «Аз съм българин», «грък», «турчин», «унгарец» и т. н. Не разбирам защо заради някаква зле изтълкувана политическа коректност, ще правим толкова радикални изводи за Вазов от едно безобидно стихотворение.

Вижте какво казва унгарският поет:

*Magyar vagyok, tehát igaz,
Igaz, mivel magyar.
(Унгарец съм, следователно истинен,
истинен, понеже съм унгарец.)*

Йеньо Комяти: *Унгарец съм*

«Истинен» естествено не в смисъл на голо $A=A$, а като свобода, чийто смисъл е да бъде постоянното повторение на един избор. Избор, който се от-

¹¹ М. Цанева. *Вазовата «Епопея на забравените»* // Преоценки. 1991. Т. 2. С. 29.

¹² А. Личева. *Политическата коректност contra Вазов* // «Култура». 2000. № 36.

стоява в борба. За нея се иска твърдост. «Дори да няма никаква надежда, никакво обръщане на погледа назад».¹³ Както Йов разбира повторението. За «разсейване» и дума не може да става.

В този свят, в който всичко е воля и действие, все още не е дошло времето, когато «сърната ще лежи до лъва». Заклинанията на политиците и философите са едно, реалността – друго. В теориите всичко е гладко. Тук се говори за «разсейване» и «отвореност», хубави неща, стига да не забравяме, че животът не търпи аморфност.

Той е преди всичко качество, определеност.

Да отстояваш своята идентичност и да я подчертаваш, не значи да си нетолерантен. Ендре Ади пише:

*Ember az embertelenségben,
Magyar az űzött magyarságban,
Újból-élő és makacs halott.
(Човек в безчовечността,
унгарец в преследваната унгарщина,
постоянно възкръсващ и упорито мъртъв.)
(Човек в безчовечността)*

«Възкръсващ», защото си избрал да бъдеш свободен; «мъртъв», понеже в теб няма омраза. Такава е диалектиката на «унгарец» и «човек».

Не виждам защо Амелия Личева се плаши толкова много от «Вазовата представа за другостта». Може някои стихотворения на поета да са написани под влияние на настроенията на деня, но той във всеки случай дава ясно да се разбере, че за него един народ (сръбският, например) и правителството му не са едно и също.

В понятията «отвореност», «политическа коректност» няма нищо лошо, стига те да не се превърнат в свещени Урим и Тумим. Стане ли това, ще чуем за «турското присъствие» и други нелепости от рода на тази, че Левски бил «терорист»,¹⁴ т. е. не си е стоял мирен. Какво да прави? Да чака турският султан да му даде белгийската конституция?

В *Новото гробище на Сливница* Вазов казва за героите от Сръбско-българската война:

*И твойто име кат мълвяха,
умираха без страх.*

В *Отечество любезно, как хубаво си ти!* пише за децата ни:

*И твойто име свято не рядко ги срами.
Ах, ний живейме в тебе, кат същи чужденци.*

¹³ М. Vajda. *Ilisszosz-parti beszélgetések*. Pécs, 2001. С. 23.

¹⁴ «Може да се намерят аргументи за това» казва Раймон Демре // «Култура». 2002. № 1.

Ето това е моментът на зева: вялото и равнодушно време. Къса е не историята на българската литература, както пише А. Личева (*Политическата коректност contra Вазов*), къса е нашата памет. А без нея няма любов към родното:

*О, да, Паисие, речта ти беше права –
[...]
народът наш по труд, по чест, по меч велик –
по липса на любов към своето как е малък.*

Вазов има право да говори така, защото това, което казва, го казва с болка.. Той иска един малък народ да се гордее със своя език, тъй като нацията не е само географската ситуираност (мнението на Личева). Подобни мотиви има и при Янош Аран (в *Космополитична поезия*, например). Трябва ли тогава и в този случай да говорим за «травма».

Тълкуването на културата на една нация като поредица от липси и възпроизвеждане на травми е твърде едностранчиво описание на историята. Ако тръгнем по този път, стигаме до тезата на Ал. Кьосев за двете култури – «нормалните», в които да се каже, че немците са «джуджета» (*Heine Deutschland. Ein Fragment*) или пък колко много работи им липсват (*Nietzsche Was den Deutschen abgeht*), ще е «в реда на нещата» и «само-колониизиращите се»,¹⁵ в които последиците от упреците ще са ужасни.

Името «нормални» и примерът измислих аз. У Кьосев това го няма. Просто се опитвам да продължа мислите му. Ако той ми разреши, ще направя още една стъпка. При него понятието «само-колониизиращи се култури» само номинално е в Plural. То визира множество, състоящо се, поне засега, от един член. Коя друга култура ще поставим в това пространство? Разбирам, жест на деликатност. Никой няма да поиска да бъде в това «приятно» съдружие с нас.

Мисля, че гордостта от миналото («и ний сме дали нещо на света») и съзнанието за упадък на културата в даден момент (заедно с произтичащата отгук реторика) е нещо, което е характерно не само за България през Възраждането. Няма народ, който да не смята, че неговата земя е най-красивата, а историята му – най-славната. Същевременно интелектуалецът не може да не кори своите съвременници за «забравата» (герои, светци, истински поети има само в миналото) и за «липсите» (всеки «недостиг» е такъв само в телеологически план, а ние мислим точно така). Настоящото винаги е моментът на ентропията. Така е устроен света.

Гордостта и упреците винаги вървят заедно И тъй като правя паралел с унгарската литература, ще дам пример със стихотворението на Петьофи Ун-

¹⁵ А. Кьосев. *Бележки за само-колониизиращите се култури // Cultural Aspekts of the Modernisation Process*. Oslo, 1995.

гарският народ (*A magyar nemzet*). В началото на творбата поетът казва: може да сте пребродили всички земи, но такава като Унгария няма; за нея не можеш да кажеш какво заслужава – съчувствие или презрение. И ето как отговаря на въпроса, който си е поставил сам. Тръгва първо от прелестите на родината:

*Ha a föld isten kalapja,
Hazánk a bokréta rajta!
(Ако светът е шапката на бога,
нашата родина е перото върху нея!)*

Унгария е красива, пълна с очарование, но в нея се живее трудно. Хората гладуват, талантите свършват в калта... Каква ти гордост! «Само това не ми споменавайте!» По-нататък идват укорите: предишната гордост сега е станала срам, край Тиса има само «ленност» и «страх». Стихотворението завършва така:

*Mikor ébredsz önérzetre?
(Кога ще се пробуди достойнството ти?)*

Сиреч, «кога ще намериш себе си?», ако не превеждаме буквално, а смислово, защото точно тази е посоката на внушението.

У Вазов нещата изглеждат по подобен начин. И тук укорите вървят заедно с гордостта. Това не е единственият, но може би най-достойният начин да изразиш своята съпричастност към ставащото в родината ти.

За уважението на унгарците към тяхната история и литература няма да говоря повече. Ще спомена само един дребен факт. Стихотворението на Йеньо Комяти, което цитирах вече два пъти, е озаглавено *Унгарец съм*. То е написано през 1891 г. и възпроизвежда много точно структурата на *Magyar vagyok* от Петьофи. Всяка строфа се състои от осем стиха. Всеки първи стих започва с декларацията «Унгарец съм». Отново имаме цезура и анжамбман (във всеки начален стих). Броят на ударените срички обаче не е 5, а 4 и строфите са 6, а не 8. Но емоционалната тоналност и поетическата образност са много сходни. Явно стихотворението е писано по модела на *Унгарец съм* на Петьофи и носи в себе си паметта за тази творба.

Как стоят нещата с Вазов, знаем. През 90-те години на XIX век, Пенчо Славейков го отрича, но пък казва, че той (Вазов) е «избавил поезията ни от едностранчивия път на патриотичните тенденции».¹⁶ Славейков създава *Химни за смъртта на свръхчовека* и *Епиталамии*, но пише също *Кървава песен*, *Бачо Киро* и *На Шипка*, свързани смислово с Вазовата тематика. И макар културното двуезичие да се запазва известно време, с литературата на модернизма Вазов отива в христоматиите. Логиката на литературно-историческия

¹⁶ И. Вазов. *Съб. съч.* Т. 6, С., 1976. С. 213.

процес е неумолима. «Младите» трябва да се еманципират. И това става. В яростен спор.

Да видим как днешните писатели при поредната смяна на културните езици гледат на «вечния извор, който никога не пресъхва».¹⁷ В *Молитва към Алис Купър* Бойко Пенчев възкликва:

*О, Alice...
Три деня младите дружини
как прохода бранят!
Пред всеки поглед нови,
все нови красоти –
майките на Юнг
и майките на Гьоте,
циците на Лоте,
[...]
лица, байряци.*

Ясно какъв е погледът. Пародиен. Цитатът от *Опълченците на Шипка* и идецията след тях леко променен стих от *Отечество любезно, как хубаво си ти!* са поставени до пародирани цитати от други автори – Далчев, Траянов, Луис Карол. Стиховете на Вазов са нещо като клекалото на Дюшамп – ready-made. По същия начин е вмъкнато пророчеството «Туркия ќе падне» в *Издеяния на апостолите*. Йордан Ефтимов пък имитира стила на Вазовия пътепис. Отново в *Българска христоматия* (1995), пародийно подобие на издадената от Вазов и К. Величков.

И щом ще се върви по този път, няма начин да не се стигне до *Аз съм българче*. В *Стихове на откачалката* на Едвин Сугарев (2000) четем за един първокласник, който се мъчи да напише нещо на черната дъска, обаче не успява. Тебеширът се троши, буквите се кривят. Най-накрая на дъската все пак грейва:

*тебеширеното слово
дето аз съм българче обичам и т.н.
но не обичаше нищо българчето
нищо и никого честно българско слово
обичаше само да се страхува по-малко
обичаше да се скрие малко повече
и най-много от всичко обичаше мрака под клепките
черен като дуло на черешово топче
мракът след съзнанието ала преди съня
топлото уютно гнездо на забравата
до което никога не довеждат тебеширените следи*

Тук стихът на Вазов не е ready-made, а повод да се мисли за «следите, които остават». Стихотворението се плъзга невинно между това, което от-

¹⁷ Св. Игов. *Кратка история на българската литература*. С., 1996. С. 305.

хвърля (натиска), и това, което фиксира като ставащо. То не приема насилието, но сочи и опасността (безпамятството). Желанието за забрава поетът интерпретира също много фино – като присъщо на екзистенцията влечение към нищото и като реакция срещу моделирането на съзнанието.

В *Метафизики* на Николай Бойков (2000) имаме връщане към познат похват – Вазов отново е използван като ready-made. Желанието на лирически субект е да отиде «отвъд плача си», «отвъд „Кой си ти?“», отвъд

*Аз съм българче обичам
Аз искам да се помня все така.*

Друг тип отношение към Вазов е демонстриран в стихотворението *Един змей в Цариград* на Ани Илков. То започва със следното мото:

*Работилницата на ума
«... веселий на работата шум.»
(Иван Вазов)*

В същинската част ставащото на улицата се представя като ставащо в главата ни посредством «потока на съзнанието». Намекът за христоматийността на Вазов е направен по един ненатрапчив начин.

Значимото изкуство освен всичко друго е мярка, съзнание за това къде трябва да спреш и какво можеш да изразиш така, че словото да не се превърне в просто обозначение на нещата. В театъра не е нужно да казваш всичко с думи, щом можеш да го изразиш с жест. В поезията е същото. Искаш ли да изразиш нещо по-дълбоко, използвай намека. Защото той е същностното пространство на словото.

Как стоят нещата в критиката? Станалото около 150-годишнината на Вазов може да бъде охарактеризирано само с две думи, които си позволявам да заема от Н. Георгиев: «гръмкословие» и «празнословие». Само малцина като автора на *Краевековно зачеркване* се запитаха как да говорим за Вазов «човешки, уравновесено, аналитично и там, където трябва, критично».¹⁸ Професорът е прав. Чухме «гръмкословие», но също и мисли от друг характер. «Гръмкословията» оставям настрана, другото – шумът около национализма на Вазов – не може да бъде подминато, макар че едва ли трябва да се взема много сериозно.

Мисля, че всички приказки за «политическата коректност contra Вазов», за идентичността, която се опивала от себе си и не виждала другостта, са просто една игра. Как иначе ще обясним фрапиращото противоречие между 150-те думи на А. Личева в «Култура» и статията ѝ в «Български език и литература».¹⁹ В първата публикация се твърдят неща, от които може да ти

¹⁸ Н. Георгиев. *Краевековно зачеркване* // «Култура». 2000. № 16.

¹⁹ А. Личева. *Иван Вазов: маршрути на другостта* // «Български език и литература». 2000. № 6.

настръхнат косите, а във втората се казва, че «не едностранчивостта на националистическите залитания, а толерантността» е това, което «истински белязва Вазовите текстове».

Значи вече различаваме «национализъм» (защо той да не е толерантен?) от крайни националистични действия. Нещо повече, вече знаем, че думата национализъм «има няколко употреби»: «национализмът като цялостен процес на оформяне и поддържане на нацията, като основа на съзнанието за принадлежност към нея, като маркер на езика и символиката на нацията, като тъждествен с идеологията, която включва определена културна доктрина, и като философия на едно социално и политическо движение за реализиране целите на нацията».

Цитатът ми спестява необходимостта да обяснявам защо толкова упорито употребявах думата «национализъм», а не търсех друго понятие. Национализмът е исторически факт, продукт на XIX век. Когато говорим за сепаратизъм, агресивна национална политика, войнстващи религиозни движения, ние отново си служим със същия термин. И това дава възможност ловко да се подменят нещата. Стига се дори дотам, че се срамуваме от думата и я избягваме, когато говорим за нашата история. Оттук до глупостта, че Левски е терорист, има само една крачка.

В стремежа си да тласнат литературознанието в нова посока «руските формалисти» развиха идеята, че главната цел на тази наука е не да реконструира литературното минало, а да се забавлява с разрушаването му. В дните около 150-годишнината на Вазов някои хора (главно А. Личева и А. Хранова) това и правеха, забавляваха се. Написваш *Политическата коректност contra Вазов*, извършвайки подмяната, за която говорих по-горе, и показваш какво ще стане с един текст, ако мислим за него не с термините на XIX век, а с тези на XX. Който се хване на примката, пише възмутени писма до редакцията, от което става още по-забавно.

Или пък вземаш текста на «Българският език», на мястото на думата «език» поставяш първо «народ», после «поет» и се получават две нови стихотворения.²⁰ Тезата ти е, че тук езикът е «заскобен от речта», т. е. през XIX век понятията народ и език се подменят. Същата идея прокарваш в *Обектът и неговите езици* (2000) и се оказва, че ти си превъзмогнал «хайдегериянската носталгия (романтична по своя характер)».²¹

И всичките тези усилия са положени само заради едно – да покажеш, че езикът не е атрибут на нацията. Ако някой се възмути, рискува да се окаже «не в крак с новото». А ако мисли, че тази игра не е коректна, тогава е «на-

²⁰ А. Хранова. *Две думи за Вазов* // «Култура». 2000. № 14.

²¹ Б. Дакова. *Обектът и неговите езици* (рец.) // «Литературен вестник». 2001. № 28.

ционалист», в най-добрия случай «в плен на романтичката носталгия». Е, добре. Аз ще взема една немска народна песен. Казва се *Аз съм германче*:

*Ich bin ein deutscher Knabe
Und hab' die Heimat lieb,
Wo Gott in allen Gauen
Den Gnadenbrief uns schrieb;
Der Täler und der Auen Pracht,
Die zieht mich an mit Zaubermacht.
Ich bin ein deutscher Knabe
Und hab' die Heimat lieb.
Hal li, hal li, hal li, hal li o, hal li o!
(Аз съм германче
и родината обичам,
с блага обилни
Господ нея е дарил;
нашите равнини и долини
с своята красота ме омагьосват.
Аз съм германче
и родината обичам.
Хал ли, хал ли, хал ли, хал ли о, хал ли о!)*

Можем ли тук да заменим Heimat (родина) с Sprache (език) и Volk (народ). Не, защото първите две думи са от женски род, а третата от среден род. А ако можеше, какво щях да докажа. Нищо.

По-нататък се говори колко добри и сърдечни са германците, че германчето обича веселието и шегите, защото не върви да си тъжен в толкова хубава и весела страна и т. н. Впрочем ето и втората строфа:

*Ich bin ein deutscher Knabe
Und liebe Lust und Scherz;
Ins heit're Land der Deutschen
Paßt nicht ein finst'res Herz,
Paßt nicht zum deutschen Jubelsang
Und nicht zum Herdenglockenklang.
Ich bin ein deutscher Knabe
Und liebe Lust und Scherz;
Hal li, hal li, hal li, hal li o, hal li o!
(Текстът е по: *Das große Hausbuch der Volkslieder*)*

Защо да не кажа, че и за германчето «светът се свежда до националната определеност».²²

И още нещо. Споменатите забавления може да са очарователни (like a lady's postscript, както казваше един известен писател), но литературознанието има и друга задача. Да бъде мост между художествените ценности и пуб-

²² А. Хранова. Тривиалното в уникална позиция: «Аз съм българче» като повод за прочит на Вазовата лирика // «Литературна мисъл». 1991. № 3.

ликата, колкото и старомодно да звучи това. Иначе какво се получава. Родителите се вълнуват, министърът има главоболие от проблема, който му се създава. Разбира се, аз не одобрявам и поведението на другата страна – публиката, която понякога излишно се вълнува. Какво ще се учи от Вазов в училище е въпрос, който трябва да се реши в диалог,²³ но от аудитория, на която това ѝ е работата (методисти, учители), а не от баби, дядовци, майки и т. н.

За да бъде справедлив, ще кажа, че и в Унгария умората от повтарянето на едни и същи клишета се излива понякога в желанието да се позабавляваш за сметка на миналото. Габор Сигети, например, взема като повод за подобна игра легендата за началото на Унгарската революция. В един текст той разказва как трябвало да напише празнична статия, но в нея не бивало да споменава «колко хубаво е рецитирал Петьофи „Национална песен” на стълбите пред Националния музей», защото това си го е измислил Имре Вахот, който много добре е знаел, «че не Петьофи, а Габор Егреси е рецитирал побед на 15 март 1848 година „Национална песен”, застанал на стълбите пред Националния музей», но въпреки всичко е твърдял, че именно Петьофи е този, който е рецитирал и т. н. Но се получава така, че авторът на празничната статия все пак написва колко прекрасно е изглеждал Петьофи... Къде? Естествено на стълбите пред Националния музей: «Всички бяха там, чакаха новините, новия, по-хубав свят; не можете да си представите колко прекрасно изглеждаше Шандор Петьофи, застанал на стълбите пред Националния музей, вдигаше ръка към небето и викаше: „Сега или никога! Кълнем се! Кълнем се!”, а ние заедно с него... Ние, които бяхме там, знаем: Шандор Петьофи прекрасно рецитираше» и т. н. и т. н.²⁴

Едно е обаче да приемеш шеговито легендата за някакво събитие, друго е да интерпретираш едно невинно стихотворение в термини, които изобщо не могат да бъдат отнесени към времето, когато то е написано. За каква «минимализирана идентичност» може да става дума при един възрожденец. Това го няма даже у Пенчо Славейков. Дори у Яворов, чиито настроения може и да са съзвучни с тогавашния индивидуализъм, но все пак той си е казал кой е и къде е родината му: «от Дунав до Егея бял».

Европейският възглед за човека, развит още от гръцката философия, ни кара да допуснем, подобно на Хусерл, наличието на един общностен дух (Gemeingeist), благодарение на който моето мислене и неговата определена историческа ситуация стават иманентни на друго мислене и друга ситуация.

²³ В. Атанасов. *Иван Вазов в учебниците по литература* // «Български език и литература». 2000. № 6. Статията завършва с въпрос, една подкана за диалог. (Текстът вероятно е четен пред методически форум.)

²⁴ Szigethy G. *Petőfi-szobor* // «Kortárs». 1999/3.

Без тази убеденост в субстанциалната идентичност на интерсубективното възприятие е невъзможно да си представим разбирането на чуждите култури. Всяко разбиране обаче е непълно. Елементите, които изграждат една художествена творба, са свързани с елементи, използвани при друг случай, и то така, че образуват една дискурсивна вселена. Поради тази обвързаност ключовите думи в един поетически текст носят ореола на емоционални ценности и ирационални внушения, които си остават недостъпни за чужденеца.

Как тогава езикът да не е един от най-важните определители на нацията. А какво да кажем за ритуалите, табутата, церемониите, чрез които една нация се артикулира като общност. За фолклора, за символите. Или всичко това е нещо външно (кройката на костюма), а нацията е само «географията», т. е. идол? А кръстът и иконата не са ли парче дърво?

Зависи от гледната точка. За Хикс иконата на Св. Георги е точно толкова тривиално нещо, колкото *Химна* на Ст. Михайловски или *Аз съм българче*. За Игрек тези неща са свети. Достоевски казваше: дори да ми докажат, че Христос не е с истината, аз предпочитам да остана с Христос, вместо с истината. Тук стоя, иначе не мога.